

Pasprotokoller

- en glemt kilde til slægtsforskningen

Michael Dupont

Stenager 216 st.th.

2600 Glostrup

michaeldupont@wanadoo.dk

En spændende kilde til slægtsforskningen er de såkaldte pasprotokoller eller pasjournaler, der er en relativ ukendt og derfor ubenyttet kildegruppe. De er bevaret fra størstedelen af det 19. århundrede og findes i retsbetjentarkiverne på landsarkiverne.

Når man ikke ved, hvor en person kommer fra eller rejser hen, vil pasprotokollerne i mange tilfælde være et godt sted at begynde. I 1800-tallet skulle man nemlig bruge pas til indlandsrejser, og via pasprotokollerne kan man følge en persons rejsefærd.

Materialet er stort og kan forekomme uoverskueligt, især fordi det er meget dårligt registreret, og fordi én pasprotokol både kan indeholde noteringer om udstedte pas og foreviste pas mm. På Landsarkivet i København er der for nylig blevet udarbejdet en registratur over pasprotokollerne i de sjællandske byfogeders arkiver. Alene herfra findes der omkring 275 protokoller.

I slutningen af artiklen vil jeg komme med et forslag til, hvordan materialet i videre udstrækning kan blive tilgængeligt for slægtsforskere.

Pas og pasprotokoller

Hvis man kort skal karakterisere, hvad et pas er, så er det et personligt dokument, som en person skal bruge til at identificere sig med på rejser.

I dag er et pas et lille hæfte, der er udstedt af politiet. Tidligere bestod det blot af et stykke papir, og udstederen kunne være mange forskellige myndigheder afhængig af passets karakter og brug, bl.a. byfoged, rådstue og amt. Jeg vil dog koncentrere mig om de pas, der har relation til byfogedens embede.

Allerede fra 1600-tallet kender vi i Danmark til lovgivning, der nævner rejselegitimation.

I Danske Lov fra 1683 læses der f.eks.: „Naar nogen fremmet til Sognene ankommer, skal Bønderne strax give Præsten det tilkiende, som deris

Pas og Bevis de medbringe skal læse“ (3. bog, kap. 19, stk. 8).

Staten havde et voksende ønske om at kontrollere befolkningens bevægelse; men det er stort set først fra slutningen af 1700-tallet, at der er bevaret pasprotokoller. I pasprotokollerne finder man især oplysninger om udstedte og foreviste pas. Fra Københavns paskontor findes de fra 1788 og fra Korsør byfoged fra 1798. Først i 1815 blev det pålagt retsbetjenten at føre pasprotokoller. Tendensen er dog, at de ofte først er bevaret lidt senere, nemlig fra omkring 1820 til ca. 1920.

Hvem skulle have pas

Alle indlændinge - dvs. adelige, gejstlige, borgere og bønder - skulle være forsynede med gyldigt pas, når de rejste over vand; både mænd som kvinder. Det betyder, at en sjællænder f.eks. skulle have pas for at rejse til Lolland-Falster, Fyn, Jylland eller udlandet. Man skulle holde sig til den korteste rejserute; men hvis man alligevel blev nødt til at forlade den, skulle man straks henvende sig til den lokale pasmyndighed og her forklare sig. Man kan f.eks. forestille sig håndværkere, der fik tilbudt arbejde uden for deres planlagte rejserute.

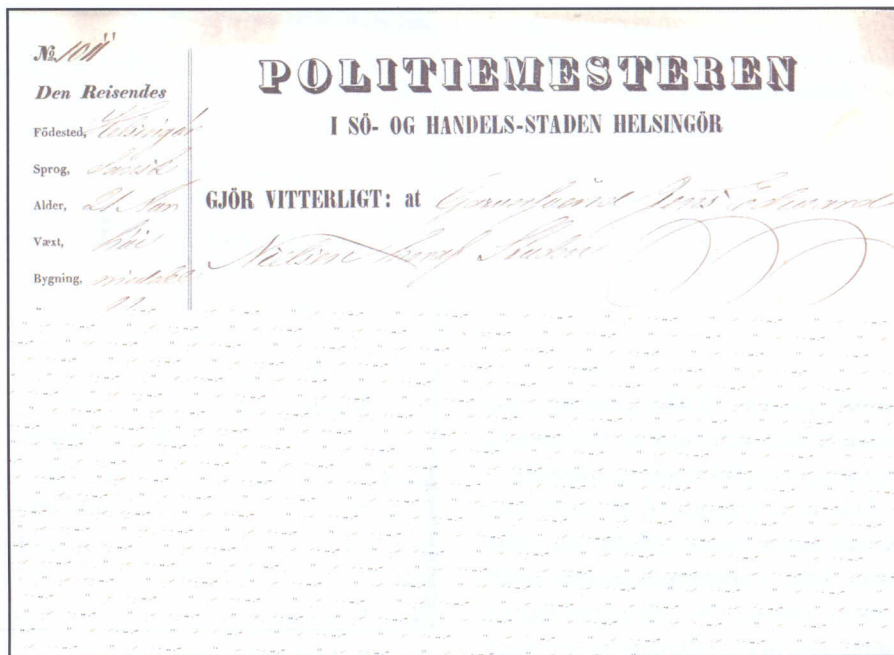
Især fra byfogederne i Korsør og Helsingør findes lange rækker af pasprotokoller, da der her fandtes de travleste færgesteder på Sjælland.

Fra København er materialet sporadisk bevaret, da myndighederne af pladshensyn har kasseret meget. Fra perioden 1788-1850 findes der københavnske pasregnskaber på Rigsarkivet under gruppen Reviderede Regnska-

Billede 1: Pas udstedt i København 1807 (Helsingør Byfoged).

Billede 4:
Pas udstedt i Helsingør 1855
(Helsingør Byfoged).

ber. De består hovedsaglig af pasprotokoller over udstedte pas samt kladder til pas. For perioden 1860-1869 findes der i Københavns Politis arkiv på Landsarkivet i København protokoller over ankomne rejsende.

I en lov udstedt 7. august 1846 skete der en betydelig indskrænkning i hvem, der skulle have pas. Her befalede kongen, at „Indlændinge, der gjøre Søreiser mellem forskjellige i Kongeriget Danmark beliggende Steder [...] skulle herefter være fritagne for den dem hidtil paahvilede Pligt til at være forsynede med Pas“.

Dog gjaldt dette ikke for visse grupper i samfundet, bl.a. tyende og håndværkere. Man mente bl.a., at de var mere tilbøjelige til kriminalitet, og derfor holdt man et vågent øje med dem. Pasprotokollerne kunne nemlig bruges til at opspore og kontrollere folk med.

Udstedelse og forevisning af pas

Et udstedt pas var et ark papir med forskellige data om pashaveren. På billede 1 ses et pas, der er udstedt i København til købmand Friderich Wilhelm Griebel, der ønskede at rejse til Göteborg (Gottenborg) over Helsingør. Passet er udstedt 2. november 1807, kun få måneder efter englændernes bombardement af hovedstaden.

Fra 1808 skulle der på de udstedte pas fremgå ansøgerens navn, fødested, højde, udseende, hvor han skulle rejse hen mm. (se billede 4). Disse punkter vil de fleste steder også findes noteret i pasprotokollerne. De skulle sikre, at en myndighed på stedet skulle kunne afgøre - så godt det var muligt - om det virkelig var den rejsendes eget pas. Der lader ikke til at have været helt klare regler for, hvornår en person skulle forevise sit pas, når han rejste over land.

Paskontrollør H. P. Giessing skriver dog i sin bog „Systematisk Fremstilling af den danske Lovgivnings Bestemmelser om Pasvæsenet“ fra 1841: „Enhver til en Kjøbstad ankomende fremmed og ubekjendt Person, som agter nogen Nat at opholde sig sammesteds, skal anmelde sig for Byens Politimester, der har at undersøge hans Passer og Beviisligheder; dog undtages herfra de Reisende, som indlogerer sig paa de offentlige Gjæstgiversteder, om hvilke, naar de ikke opholde sig længere end een Nat, saadan Anmeldelse er ufornøden, saafremt Gjæstgiveren ikke finder deslige Reisende mistænkelige, men han i saa Henseende vil staae til Ansvar“.

I København skulle pas forevises ved en af stadens fire byporte, før man kunne passere. Den rejsende skulle vise sit pas til den lokale politimyndighed og få det påskrevet med dato,

retskredsens navn samt paskontrollørens underskrift.

I pasprotokollerne over foreviste pas findes bl.a. oplysninger om hvor og hvornår, det er udstedt, hvornår passet sidst er påtegnet, hvornår man er ankommet, og hvor man skal hen. På den måde kan man følge en persons rejse.

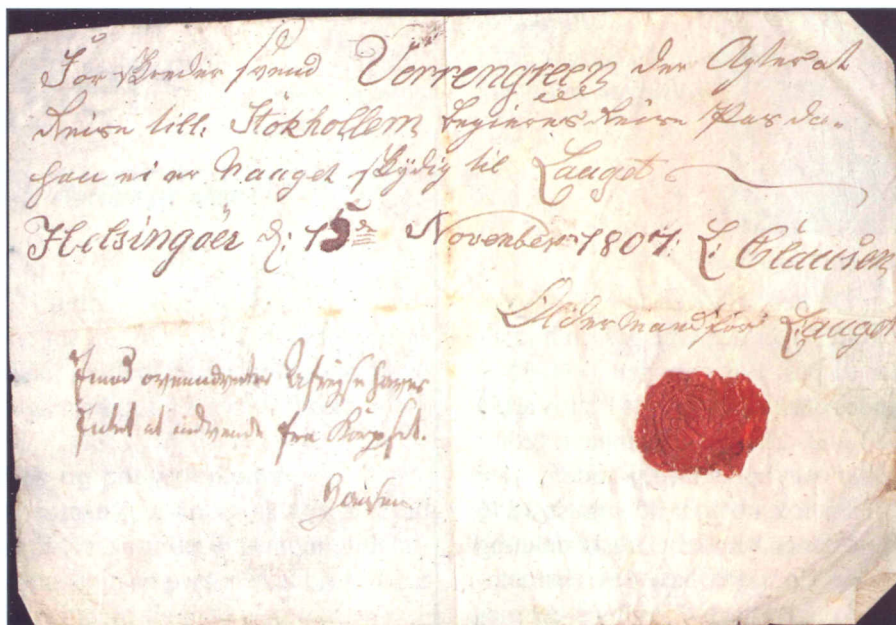
På billede 2 ses et udsnit af en pasprotokol fra Korsør byfoged med noteringer om foreviste pas. I Kalundborg i 1831 skulle følgende punkter udfyldes i pasprotokollen: Dato for passets forevisning, navnet på pashaveren, vedkommendes hjemland, hans arbejde, hvor han kommer fra, hvor han skal hen, hvor passet er udstedt, hvad han skal betale i gebyr samt evt. anmærkninger.

Indtil 1839 skulle man have udstedt et nyt pas hver gang, man ønskede at rejse. Herefter blev det bestemt, at ens

Billede 2: Udsnit af pasprotokol fra Korsør byfoged 1823 (Korsør Byfoged).

№	Rejsendes Navn	Profession	Hjemland	Dato for forevisning
10	Wilhelm Friederich	Handelsmand	København	11. Novbr 1823
23	Lillo, D. Molon	Handelsmand	København	11. Novbr 1823
24	Christen	Handelsmand	København	11. Novbr 1823
25	Christen	Handelsmand	København	11. Novbr 1823
26	Christen	Handelsmand	København	11. Novbr 1823
27	Christen	Handelsmand	København	11. Novbr 1823
28	Christen	Handelsmand	København	11. Novbr 1823
29	Christen	Handelsmand	København	11. Novbr 1823
30	Christen	Handelsmand	København	11. Novbr 1823

Billede 3: Attest fra skrædderlavets oldermænd i Helsingør 1807 (Helsingør Byfoged).

gamle pas blot skulle påtegnes med anmærkning om rejsens fortsættelse og passets vedblivende gyldighed.

Når man ankom til et sted, hvor passet skulle viseres, skulle det opbevares hos politimyndigheden indtil rejsens fortsættelse. Årsagen har vel været den, at øvrigheden på den måde har haft større kontrol med den rejssende og vidst, hvornår han rejste videre. Derfor finder man i dag afleverede pas i retsbetjentarkiverne. Hvis man ikke ved, hvor en person kommer fra, så er det et godt sted at begynde. I mange retsbetjentarkiver vil de afleverede pas dog være kasserede.

Vandrebøger og skudsmålsbøger

I løbet af 1800-tallet skulle især håndværkssvende og tyende benytte pasbøger, hvor flytninger eller rejser skulle noteres. Som omtalt gjaldt loven af 7. august 1846, der ellers fritog det store flertal for rejsepas til indenlandsrejser, ikke disse grupper.

Fra 1828 skulle alle rejssende håndværkssvende anskaffe sig en „vandrebog“. Myndighederne ønskede på den måde at hindre håndværkeres omflakken i landet. I alle de købstæder, som de passerede på deres rejse, skulle bogen forevises hos byfogeden. Forevisninger af vandrebøger vil de fleste steder være nævnt i pasprotokollerne. Allerede før 1828 ses håndværkssvende dog at være blevet noteret, når de forlod en retskreds og ikke kun, når de rejste over vand.

Når man som håndværker ønskede at rejse, skulle man desuden forevise en attest fra sin mester eller lavets oldermænd på, at man måtte rejse og ikke skyldte noget. Se f.eks. billede

3, der viser en attest udstedt af oldermændene for Helsingør skrædderlav dateret 15. november 1807 til „skreder svend Verrengreen der Agter at Reise till Stokhollem“.

I 1833 blev det pålagt tyende at have en „skudsmålsbog“, hvor deres flytninger skulle noteres. Forevisninger af skudsmålsbøgerne i byerne vil være noteret i kirkebøgernes til- og afgangslister indtil 1854 og herefter i de såkaldte tyendeprotokoller i retsbetjentarkiverne. I mange købstæder fortsatte præsterne dog med at føre til- og afgangslister.

På landet skulle kirkebøgernes til- og afgangslister føres indtil 1875, hvorefter kontrollen med tyende overgik til retsbetjenten, dvs. herredsfogeden eller birkedommeren. Påbudet om at have en skudsmålsbog blev fjernet i 1921, men i praksis først i 1924, da folkeregistret det år overtog kontrollen med flytninger.

Udlændinge

Når udlændinge ønskede at rejse i Danmark, skulle de have gyldig rejselegitimation. I Helsingørs pasprotokoller findes mange udlændinge derfor registrerede.

Fra 1862 var svenskere, nordmænd og englændere dog fritaget. Fra 1875 skulle udlændinge generelt ikke længere bruge pas. De skulle i stedet have

en pasbog kaldet en „opholdsbog“, hvor forevisningerne skulle indføres.

Pastvangen for udlændinge blev genindført i 1917 som følge af 1. Verdenskrig, mens kravet om opholdsbøger først afskaffedes i 1928.

Problem

Et problem ved pasprotokollerne er, at den rejssende ikke blev noteret, når han ankom til sin destination. Det betyder, at det kan være svært at finde ud af, hvor folk kommer fra. Man skulle dog aflevere sit pas til byfogeden, når man var færdig med at bruge det; men det vil langt fra være sket i alle tilfælde.

Det er dog et forsøg værd at lede efter dokumenter til pasprotokollerne, da brugte pas skal findes her. Evt. kan man tage kirkebøgernes til- og afgangslister eller lægdsrullerne til hjælp, når man vil undersøge, hvor en person kommer fra, selv om de også har deres klare begrænsninger. Til- og afgangslisterne indeholder oftest kun tyende, og i lægdsrullerne finder man indtil 1849 kun personer af bondestanden. Det betyder, at mange rejssende ikke vil være at finde i disse to kilder.

Eksempler

Følgende vil jeg vise, hvad man i konkrete tilfælde kan finde om en person, der får udstedt pas.

1. eksempel: Når man ikke ved, hvor en person kommer fra.

Snedkersvenden Knud Olsen Theilland foreviste den 2. januar 1832 sit pas i Holbæk. I pasprotokollen fremgår følgende oplysninger: Passet forevist: 2/1 1832. Navn: Snedkersvend Knud Olsen Theilland. Passet udstedt: København 26/10 1830. Passet sidst påtegnet: Kalundborg 31/12 1831. Hvortil påtegnet: Roskilde.

Nu ved vi, at passet sidst blev påtegnet 31/12 1831 i Kalundborg. I paspåtegningsprotokollen i Kalundborg under denne dato fremgår Knud Olsen Theillands fødested at være Århus (eller omegn!). Dermed kender vi både hans fødested og ved, hvor han har opholdt sig.

2. eksempel: Når man ikke ved, hvor en person rejser hen.

Hvis man f.eks. skal finde ud af, hvor garversvend i Helsingør, Jens Edward Nielsen, blev af i 1855, så kan man lede efter ham i byens pasprotokol over udstedte pas.

Her fremgår det, at han den 29. oktober 1855 fik udstedt rejsepas fra Helsingør til New York. I pasprotokollen ses følgende oplysninger om ham: Den rejsendes navn: Jens Edward Nielsen. Stand: Garversvend. Fødested: Helsingør. Alder: 21 år. Signalement: Vækst høj, bygning middel, øjne blå, hår blondt, sprog dansk. Hvor og hvornår passet sidst er påtegnet: Helsingør. Hvorhen rejsen går: New York. Hvem der garanterer for ham: Mundtlig begæring af garver Rhode. Hvor den rejsende har logeret: Garver Rhode. Anmærkning: Blanket nr. 1011. Gebyr: 0 rd. 1 mk. 8 sk.

På bagsiden af passet, der også findes i Helsingør byfogeds arkiv, har forskellige paskontrollører noteret, når Jens Edward Nielsen under sin rejse foreviste sit pas. Her fremgår det bl.a., at han den 31. oktober 1855 viste sit nyudstede pas til Helsingørs toldbodvagt i forbindelse med sin udrejse. Den 14. august 1856 blev passet forevist Københavns Garverlav, vel i forbindelse med, at han søgte

arbejde som garver i København. Det fremgår dog ingen steder på passet, at han skulle være kommet til New York.

Årsagen til, at passet til sidst havnede i Helsingør - samme sted som det blev udstedt - må være, at han siden vendte tilbage til sin fødeby og her afleverede det ved ankomsten. Se passet på billede 4 (på side 9).

3. eksempel: Pasprotokoller som kontrolmateriale.

Hvis man sammenligner noteringen om Jens Edward Nielsen i pasprotokollen med lægdsrullen for Helsingør (2. udskrivningskreds, lægd 65), fremgår det ikke i lægdsrullen, at han rejste fra Helsingør. Man kan med andre ord bruge pasprotokollen til at kontrollere lægdsrullen og vice versa.

Muligheder

Som det fremgår ovenfor, er pasprotokollerne et stort, ubenyttet og spændende materiale. Her kan man se, hvor en person kommer fra, og hvor han rejser hen. Kort sagt kan de fungere som et glimrende hjælpemiddel til slægtsforskningen. Det nemmeste er at finde en person, der forlader sin retskreds, rejser over vand eller til udlandet. Det er straks mere problematisk at lokalisere en person i pasprotokollerne, der ankommer til et sted.

Et stort overblik over rejsende kunne skabes, hvis man f.eks. indtastede de pasprotokoller, der findes fra Korsør byfoged. De begynder allerede i 1798 og indeholder registreringer af stort set alle, der krydsede Storebælt indtil 1846. En database ville kunne give en enestående og let indgang til mange andre pasprotokoller fra landets retsbetjentarkiver. I Korsør ville det fremgå, hvor personen kom fra, og hvor han rejste hen. Så ville det nemt lade sig gøre at forfølge henvisningen og måske til sidst finde de oplysninger om den rejsende, som man søgte. De personer, som man hermed kunne lokalisere, ville dog kun være dem, der på et tidspunkt i deres liv havde krydset bæltet; men det ville

formentlig også være en stor del af det samlede antal rejsende.

Nu er bolden kastet op, pasprotokollernes muligheder er beskrevet, og invitationen til at påbegynde organiseringen af en database står hermed åben for alle interesserede. Mulighederne for slægtsforskere ville være uendelige.

Læs mere

Caplan, Jane og John Torpey: *Documenting individual identity*, Princeton University Press 2001.

Frandsen, Niels H.: *Dansegilde og mordbrand. Vejledning i retsbetjentarkiverne*, 1995.

Gulddal, Jesper: *Beskyttelse, bevægelseskontrol, identifikation: Træk af pasvæsenets historie*, i: Tidsskriftet Politik, nr. 3, årg. 7

Gulddal, Jesper og Mette Mortensen (red.): *Pas. Identitet, kultur og grænser*, 2004.

Skaaning, Jytte: *Find din slægt - og gør den levende. Håndbog i slægts-historie*, 1. udg. 2003.

WEGA BOGBINDERI

Stenildhøjvej 54
9600 Aars

Indbinding af:

- alle slags slægtsbøger
- tidsskrifter mm.

Pris efter aftale

Bogbindermester:

Heidi Gass Sibbesen

Tlf. 98 66 12 81

Mail: Heidi.gass@sibbesen.dk